

Fotografie jako svědectví

Rozdílné přístupy k umělecké reflexi perzekvovaných z doby komunismu

Letos v listopadu byla v pražské Galerii Langhans k vidění výstava portrétů pamětníků, jejichž život poznamenal komunistický režim. Výstava *Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme IV*¹ odkazuje k jednomu z aktuálně neznámějších dokumentačních cyklů věnovaných perzekvovaným, již čtvrtému ročníku studentského projektu organizace Člověk v tísni. Existují ale i jiné, méně známé umělecké reflexe osob postižených komunismem, prezentované ve veřejném prostoru.

Příkladem může být třeba dílo Gabriely Kontra a Dory Kubíčkové, které fotografovaly politické vězně 50. let. Výsledky jejich práce z let 2003–2007 byly pod názvem *Určení k likvidaci*² naposledy vystaveny v září 2013 v pražské kavárně Mama Coffee. ÚSTR tehdy společně s dalšími pořadateli v rámci doprovodného programu k výstavě zorganizoval debatu historiků, fotografů i autorek cyklu o fotografii jako médiu přibližujícím osudy osob postižených komunismem.

Z debaty vyplynulo, že umělci při své práci často řeší dilema, zda mají svými snímky připomínat smutný úděl perzekvovaných, nebo spíše bojovat o to, aby jejich osud zůstal silným mementem ve společenském povědomí? Rozdílné motivace směřují i k rozdílným uměleckým formám vyjádření. Oba přístupy zároveň koexistují, doplňují se a utvářejí tak naše vnímání vězňů komunismu.

OD POCTY STATEČNÝM K PŘÍBĚHŮM BEZPRAVÍ

Téma umělecké reflexe obětí komunismu je zatím nepříliš probádané. Přitom je zjevné, že umělecká fotografie ve veřejném prostoru jako prostředek vyjádření dramatických osudů druhé půle 20. století se stala v poslední dekádě častěji užívanou formou. V roce 2003 se rozhodla tehdy nově otevřená Galerie Langhans uspořádat v rámci cyklu *Tváře doby* výstavu *Pocta statečným. Portréty bývalých politických vězňů padesátých let*³. Svoji motivaci fotografově Václav Jirásek, Jan Malý, Ivan Pinkava, Tomáš Rasl, Dušan Šimánek a Vojtěch Vlček deklarovali takto: *V úctě před osudy těchto žen a mužů si přejeme, aby poznání jejich životů přispělo k vyrovnání se s temnou kapitolou vlastních dějin*. Zmiňované fotografky Kontra a Kubíčková, tehdy mladé studentky FAMU, však ve zhruba stejné době začaly pociťovat, že téma je fotografií nedostatečně zpracováno, a pustily se do svého projektu, z něhož později vznikla jmenovaná výstava. Během let přibyla další fotografická ztvárnění. Například projekt *Stopy paměti*⁴, který je výsledkem činnosti sdružení novinářů a historiků, shromažďuje vzpomínky odpůrců a lidí postižených nacistickou a komunistickou totalitou na Olomoucku. Mimo jiné i prostřednictvím fotografické dokumentace. Příbuzný projekt *Dcery*⁵ se zase zaměřuje na

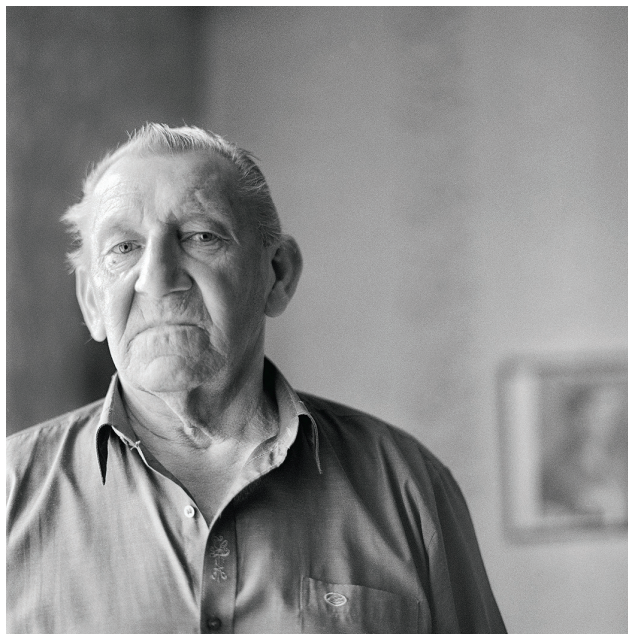
sběr příběhů dětí, jejichž rodiče byli perzekvováni na základě komunistického práva, a rovněž je prezentuje na fotografických výstavách. Specifickým fotografickým počinem pak byl například cyklus *Portréty Pražanů*⁶, kdy se jednotliví pražští pamětníci i prostřednictvím fotografie vztahovali k historickým momentům v životě metropole.

V současnosti pravděpodobně nejznámější fotografickou dokumentací obětí komunismu prezentovanou ve veřejném prostoru je shora uvedený projekt *Člověk v tísni Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme*⁷, který cílí na studenty základních a středních škol. Studenti vyhledávají ve svém okolí pamětníky, zaznamenají jejich příběh a společně vymýšlejí stylizované fotografie. Člověk v tísni pak nabízí i další fotografické výstavy, například o Miladě Horákové či lidech, kteří různými způsoby vzdorovali komunistickému režimu.

AUTENTIČNOST VERSUS DRAMATIZACE

Přestože zmíněné projekty si obecně kladou podobný cíl, tedy dokumentaci osudů obětí totalitárních režimů uměleckými prostředky, fotografie jsou zpracované velmi rozdílně. Projekt *Určení k likvidaci* představuje jeden pól: snaží se o co nejcivilnější snímky postupně odcházejících svědků doby nesvobody. Zachycuje je v je-

- 1 8 životů, 8 příběhů, 8 fotografií, viz https://www.jsns.cz/cz/news/5/8_zivotu,_8_pribehu,_8_fotografii.html?news_id=218 (citováno k 1. 12. 2014).
- 2 Lidé vězněni v 50. letech 20. století komunistickým režimem (2003–2007), viz <http://www.photon.cz/gabriela/index.php?lide-vezneni-v-50-letech-komunistickym-rezimem/> (citováno k 1. 12. 2014).
- 3 Pocta statečným. Portréty československých politických vězňů 50. let 20. století, viz <http://www.langhans.cz/cz/galerie/vystavy-2003-2011/pocta-statecnym-portrety-politickych-veznu-50-let/> (citováno k 1. 12. 2014).
- 4 Stopy paměti, viz <http://www.stopypameti.cz/> (citováno k 1. 12. 2014).
- 5 Dcery, viz <http://www.dcery.cz/> (citováno k 1. 12. 2014).
- 6 Portréty Pražanů, viz <http://kolegium.pametnaroda.cz/projekty/9> (citováno k 1. 12. 2014).
- 7 Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme, viz https://www.jsns.cz/cz/pribehybezpravi/26/Pribehy_bezpravi.html (citováno k 1. 12. 2014).

Alois Sedláček byl odsouzen za šíření protikomunistických letáků. Snímek z cyklu *Určení k likvidaci*. Foto: Gabriela Kontra a Dora Kubíčková
Oběť komunistického kolektivizačního tažení Miroslav Semilský. Fotografie z cyklu *Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme*.

Foto: Karel Strachota a Tom Čoudil

jich prostředí, nedramatizuje scénu, používá přirozené světlo, nepřidává žádné atributy odkazující na věznění (jakkoliv v tomto případě sám název projektu jazykově evokuje ohrožení a perzekuci). Opačným pólem pak mohou být *Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme*. Stylizované fotografie vtahují mládež do osudů pronásledovaných prostřednictvím převleků, atributů věznění, dramatizace ateliérovým světlem. Mezi těmito přístupy lze ale najít další výrazové formy. Zcela svébytné jsou například fotografie z projektu *Dcery* výtvarnice Savy Hlavacek ze Švýcarska. Kdysi perzekvované ženy jsou foceny v klasických pozicích, forma připomíná malířský styl starých mistrů.

Přes rozdílnost uměleckých přístupů lze o fotografické reflexi obětí komunismu vyslovit následující hypotézu: U fotografií, které mají

za cíl připomínat osudy obětí komunismu, jde spíše o autentičnost snímáné osoby, i kdyby to mělo omezit jasnou srozumitelnost individuálního příběhu pro širokou veřejnost. Naopak fotografické projekty, vedeny snahou aktivizovat a utvářet veřejný postoj k době nsvobody dramatizací, upřednostňují srozumitelnost fotografií, i kdyby se tím omezovalo autentické působení fotografovaného pamětníka.

DVA DOPLŇJÍCÍ SE PŘÍSTUPY

Perspektivu z pozice didaktiky dějepisu nabídl ve výše zmíněné debatě⁸ historik Kamil Činátl: *Pokud se na to budu dívat jako didaktik dějepisu, učitel dějepisu, tak otevřeně řeknu, že tento cyklus (Určení k likvidaci – pozn. aut.) se mi líbí mnohem více než třeba cyklus *Příběhů bezpráví* [...] Když si otevřeme učebnice*

*dějepisu, samozřejmě tam nějaké snímky ukazující 50. léta jsou, dokládají represe, utrpení. Většinou jsou ale dost stereotypizované: Milada Horáková, ostnatý drát. U dětí pak vede monumentalizace k tomu, že se příběh uzavírá, ta představa je do značné míry prefabrikovaná. Za těmito fotografiemi (z cyklu *Určení k likvidaci – pozn. aut.*) je nějaký příběh. Otvírají otázku, jak ti lidé žili dál po své zkušenosti s represí a vězeňskými lety. Snad by tyto fotografie mohly vést k širšímu vnímání souvislostí. Tedy že nejde jen o to zapamatovat si, že zde byly nějaké represe, a cítit velkou úctu, ale že zde jsou lidé, kteří nevypadají tak úplně jako političtí vězni. Naopak historik Adam Hradilek připomněl, že o méně autentické mohou být fotografie z *Příběhů bezpráví*, o to autentičtější je zkušenost mladých lidí při rozhovorech s pamětníky: *Měl jsem tu čest seznámit se se studenty z projektu *Příběhy bezpráví*. Projekt vede žáky**

8 Doprovodná debata historiků a fotografů k výstavě *Určení k likvidaci* se konala 26. 9. 2013 v pražské kavárně Mama Coffee vedle divadla Minor.

základních a středních škol v místě jejich bydliště k hledání pamětníků a dotazování se jich na minulost. Projekt mi byl velmi sympatický tím, že ti mladí chodí rozmlouvat se starými a dochází k mezigeneračnímu kontaktu, což jim nikdo nezprostředkovával, a sami se tak mohou dotazovat.

Pokud bychom tedy mluvili o dvou přístupech – autentičtějším a drama-

tičtějším – v rámci jednoho specifického fotografického diskurzu, pak se oba tyto přístupy zjevně různě stýkají a potýkají. K různým motivacím autorů se přidávají i různé pohledy fotografů, historiků či samotných pamětníků.

Možná nejlépe tuto souvztažnost formuloval ve zmíněné debatě o umělecké reflexi obětí komunismu historik

Kamil Činátl: *Nepřijde mi produktivní od sebe oddělovat dva způsoby zobrazování a klást otázku tak, zda je jedno lepší než druhé. Vnímám to v určité vnitřní souvislosti, komplementaritě. Bez těch prvoplánových, jednoznačných, velkých příběh obsahujících fotografií by pro nás třeba tyto fotografie (Určení k likvidaci – pozn. aut.) nebyly tak srozumitelné.*

David Klimeš

Anketa k památníku Jana Palacha

Před více než dvěma lety přišlo občanské sdružení Národ pohasl s nápadem proměnit vřetatský domek rodiny Jana Palacha v jeho památník. V prosinci 2013 uvolnila Poslanecká sněmovna na tento projekt finanční prostředky. V poradní komisi ministra kultury, v níž jsou zástupci ministerstva kultury, Národního muzea, občanských sdružení, historici i starosta obce Vřetaty, se v současnosti debatuje o jeho podobě. V této souvislosti oslovila redakční rada revue *Paměť a dějiny* několik osobností s prosbou o odpověď na otázku: **Jakou podobu a obsah by měl mít a jakou roli by podle vás měl hrát památník Jana Palacha?**

■ Od činu Jana Palacha uplynulo již několik desetiletí, přesto stále vyvolává velký zájem, emoce a diskuse. Svědčí o tom naposledy ohlasy filmové série *Hořící keř*, kterou v uplynulém roce natočila režisérka Agnieszka Holland.

Dvacetiletý student se 16. ledna 1969 zapálil na Václavském náměstí, aby tímto šokujícím činem podle svých slov vyburcoval veřejnost z letargie, do které se začala propadat necelých pět měsíců po srpnové okupaci. Použil formu radikálního politického protestu, která do té doby nebyla v evropském prostředí rozšířená (předchozí činy Ryszarda Siwiece a Vasyla Makucha, kteří se zapálili rovněž v souvislosti se srpnovou okupací Československa, byly tehdy téměř neznámé). Sebeupálení bylo dosud spojováno s jinými kulturními okruhy. Palachův čin měl mimořádný ohlas nejen v domácím prostředí, ale také v zahraničí. Již proto je možné vnímat budoucí památník jako připomenutí významné historické události. Současně však můžeme jeho prostřednictvím hledat odpovědi na zásadní nadčasové a symbolické otázky spojené s tématy oběti, svobody a lidských práv.

Možnosti budoucího památníku výrazně ovlivňuje výchozí situace ve Vřetatech. Zařízení domu buď zcela chybí, nebo je zničené, nedochovaly se v něm téměř žádné předměty z období Palachova života a vnitřní dispozice byla po roce 1969 necitlivě změněna. Již proto je téměř vyloučena klasická podoba památníku jako pamětního místa opírajícího se o autenticitu dobového vybavení

(připomínám současně, že objekt není rodným domem Jana Palacha – narodil se v Praze). Nemusí to být ovšem podle mého názoru nevýhoda, naopak. Jak je výše uvedeno, Palachův čin byl radikální odpovědí na hraniční situaci, ve které se ocitla domácí společnost několik měsíců po srpnové okupaci. Šokující forma protestu vyvolává diskuse o otázkách svázaných s lidskou existencí.

Výchozí situace tak paradoxně umožňuje vytvořit na základě půdorysu a vnějšího objemu stávajícího domu zcela nový, i radikálně pojatý památník a vytvořit kvalitní umělecký objekt, který by do Vřetat přiváděl nové návštěvníky. Jistě v rámci připravované soutěže vzniknou zajímavé návrhy. Vedle památníku by pak bylo možné postavit malý objekt jako místo edukace a setkávání. Tento prostor pro muzejní expozici s využitím moderních technologií (seznámení s dějinami místa, dobovým kontextem činu Jana Palacha a připomenutí dalších „živých pochodů“) by doplňoval meditativní prostor přilehlé zahrady.

Petr Blažek, Ústav pro studium totalitních režimů

■ V budově Karlovy univerzity v Celetné ulici je umístěna busta Jana Palacha. Chodíval jsem tam na přednášky a snažil se nedívat se na popis pod ní. Vždycky mě spolehlivě rozčilil. Stojí na něm, že se Jan Palach upálil na protest proti okupaci naší země vojsky Varšavské smlouvy. Taková pohodlná lež!

Nevím, jak přesně by měl budoucí Palachův památník vypadat. Co přesně by měl obsahovat a v jaké podobě. Jen bych si moc přál, aby to, co bude říkat, nemluvilo o minulosti, o včerejších prohrách, za které jsme nemohli my, ale někdo jiný. Přál bych si, aby jméno Palach a všechno s ním spojené mířilo vždycky přímo na nás, na nás tady a teď. Kvůli nám se tehdy ke svému činu odhodlal a jsme to také my a nikdo jiný, kdo sami sebe musíme tím činem poměřovat.

Bylo by skvělé, kdyby právě tohle dokázal prostor památníku Jana Palacha reflektovat. V ideálním případě bychom do něj neměli vcházet jako do muzea, ale trochu jako do zpovědnice. Kde jsem se já sám dneska ohnul, aniž bych musel, kde jsem mlčel, když jsem měl protestovat, komu jsem ublížil a koho zradil?